

TITULUS VII.

DE REBUS SACRIS ET PRIMUM DE ECCLESIIS.

I. Res sacra quid? Cultus externus.	IX. Vatiæ ejus partes. Nartex.
II. Christianorum Ecclesiæ, & varia earum nomina.	X. Navis.
III. Quales primo, quales postea Ecclesiæ fuerint?	XI. Sanctuarium.
IV. Vetus earum forma, & situs.	XII. Altare.
V. Ecclesiæ significatio duplex.	XIII. Sacræ imagines in Ecclesia.
VI. Quibus de causis,	XIV. Exteriores Ecclesiæ partes. Vestibulum, & atrium.
VII. Et quibus solemnitatibus nova Ecclesia ædificetur?	XV. Baptisterium, Secretarium, Pastophorium, Schola, Bibliotheca.
VIII. Ecclesiæ reparatio.	

§. I.

Res sacræ sunt res Deo, & religioni consecratæ, ut quæ pertinent ad divinum cultum, peragantur. Hujusmodi sunt in primis Ecclesiæ, sacræ nimirum ædes, ad quas Christiani conveniunt, ut opera religionis impendant. Ecclesiæ vocabulum proprie significat societatem, & conventum fidelium; sed omnium consensu traductum est ad designandum locum, in quo Christiani suos agunt conventus; & nos hoc sensu ecclesiæ vocabulum usurpamus. Nimirum cum Christi Ecclesia visibilis sit, præter cultum internum, habere etiam debet externum, qui omnis consistit in communibus precibus, in sacris ritibus, in sacrificiis, in sacramentorum administratione; ideoque intituta sunt loca, ad quæ Christiani concurrerent; ut divinis, sacrisque rebus operam darent.

§. II. Jam inde ab Apostolorum ætate Christiani certa habuerunt loca, ad quæ frequentes conveniebant, ut res divinas, ac sacras agerent, quæ loca postmodum Ecclesiæ appellata sunt (1); Ecclesiæ

inquam, potius, quam templa, ne illi convenire viderentur cum ethnicis, penes quos celeberrima fuerunt templorum, & fanorum nomina (2). Vocatur autem Ecclesia ab ecclesiasticis scriptoribus etiam *oratorium*, hoc est locus, in quo preces funduntur (3), & *dominicum*, hoc est domus Dei (4); & *basilica*, quo nomine appellabantur regiæ ædes ad audiendas causas, aut alium publicum usum constitutæ, quæ ædes à piis Imperatoribus Christianis datæ sunt, ut ibi conventus agerent suos (5); & *templa*, quo nomine Christiani serius uti cœperunt, antea non utebantur, cum proprium esset ethnicorum (6); & *tituli* loca scilicet Deo consecrata, quæ sacerdotes, & ministros sibi addictos habebant (7). Si quam in memoriam Prophetæ, aut Apostoli, aut Martyris ecclesiam ædificabant, eam *Propheteum*, *Apostoleum*, *Martyrium* Christiani appellabant (8).

(1) Quamquam certo affirmari non possit, Apostolos initio habuisse Ecclesias, quales certe eorum discipuli habuerunt, tamen exploratum est, eis certa fuisse loca, in quibus opera religionis impenderent. Quod enucleate in primis, & copiose demonstrat Cl. Mamachus *de Costumi de primitivi cristiani l. 1. c. 4. §. 2. n. 2. t. 1. p. 296. seq.* Videndus est etiam Medus, peculiari dissertatione, cujus veluti compendium dedit Binghamus *Origin. eccles. l. 8. c. 1. §. 13. t. 3. p. 141. & seq. ed. Hale Magdeburg. 1758.*, qui & sua quadam adiecit, eaque gravia argumenta adversus eos, qui *plane singularem, & novam sententiam*, ut inquit, *evulgarunt, Christianos tribus prioribus sæculis istiusmodi distincta cultus divini loca non habuisse.* Præcipua sunt, quod Paulus I. *ad Corinth. XI. 22.* iis verbis *nunquid domos non habetis ad manducandum, & hibernum? aut Ecclesiam Dei contempnitis?* sine dubio Ecclesiæ nomine designat locum sacrum, atque ita Paulum explicant Augustinus, Basilius, Chrysostomus, Sedulius, Theophylactus; quod Apostoli semper in certum locum ad fundendas preces in monte Sione convenerunt, qui fuit hyperoon, sive cœnaculum, cujus in actis Apostolorum toties mentio est; quod Ignatius *Ep. ad Dagnes. n. 7.* apud Cotelerium *PP. Apostolic. 1. 2. p. 19. ed. Amstelæd. 1724.* diserte memorat *et eum templum Dei, & Ep. ad Philadelph. n. 4. p. 31. l. indic. unum altare, quæ*

altaris mentio satis ostendit, Christianos certum pro sacris conventibus habuisse locum; quod Therapentas jam inde à Marci temporibus loca quædam ad Divinum cultum secreta habuisse scribit Eusebius *Histor. l. 2. c. 17. p. 67. ed. Cantabrig. 1720.*; quod denique Alexander Severus, cum Christiani quemdam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit apud Lampridium p. 219. n. 30. ed. Francofurti 1688. melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam popinariis dedatur. Atque hæc quidem, uti observat Card. Orsius *Histor. Eccles. l. 6. §. 23.*, prima fuisse videtur publica Ecclesia, quam Christiani habuerunt, cum antea nonnisi privatas, & occultas haberent.

(2) Hinc Origenes, Minucius Felix, Arnobius, Lactantius inquirunt, Christianos templa non habuisse; quod ita accipiendum esse multis ostendit Medus, eos talia non habuisse templa, qualia gentes habebant.

(3) Oratorium appellata est Ecclesia, hoc est domus precationis, idque nomen primum publicæ Ecclesiæ, uti testatur Eusebius *Histor. l. 10. c. 3. p. 464. & de Laud. Constantin. c. 17. part. 770.*, & Socrates *Histor. l. 1. c. 18. part. 49. ed. Cantabrig. 1720.*, postea privati oratorii proprium fuit. Oratoria tamen, sive ædes oratorias ab Ecclesiis distinguunt Didymus Alexandrinus *de Trinit. l. 2. c. 7. p. 200. ed. Bonon. 1769.*, Socrates *Histor. l. 3. c. 10. p. 233. ed. Taurin. 1747.*, Theophilus Antecessor *Inst. l. 2. tit. 1. p. 213. ed. anno. 1751.* Proprie oratoria minores quædam Ecclesiæ erant.

(4) Hieronymus *Chron. olimp. 277. opp. t. 8. col. 785. ed. Vallarsii Veron. indic. auctor est nobis, celebrem Ecclesiam Antiochiæ à Constantino ædificari coeptam, & à Constantio absolutam Dominicum aureum appellatam fuisse. Eodem vocabulo ad designandam Ecclesiam utitur Hilarius ad Constant. l. 1. n. 8. opp. t. 2. col. 340. ed. Verona 1730.*

(5) Nomen hoc frequens est apud Ambrosium *Ep. 20. ad Marcellin. n. 1. & Ep. 40. n. 15. opp. t. 3. col. 960. & 1621. ed. Ven. 1751.*, Augustinum *Serm. 356. n. 9. opp. t. 5. p. 2. col. 1388. ed. Ven. cit.*, Hieronymum *Ep. 107. ad Letam c. 9. t. 1. col. 680. laud. ed.*, Sidonium *l. 7. Ep. 17. p. 1416. opp. Poetarum Latinorum t. 2. ed. Londini 1713.*, aliosque sæculi quarti, & quinti scriptores.

(6) Vix ullus est Christianus scriptor, qui tribus prioribus sæculis ad designandas Ecclesias templi nomine usus fuerit. Sublata, eversaque ethnicorum superstitione, tum demum Christiani scriptores nomen hoc adhibere coeperunt. Magis autem abhorruerunt à fani vocabulo, eoque utebantur, ut indignationem, atque ani-

mi dolorem ostenderent adversus quædam conventicula hæreticorum, quos eodem, quo ethnicos, habebant loco, uti patet ex Ambrosio *Ep. 40. ad Theodos. n. 16. opp. t. 3. col. 1021. ed. cit.*

(7) Consule *l. 1. tit. 4. sect. 2. §. 9. not. 2. p. 284.*, ubi de titulis actum est.

(8) Martyrium memorat Eusebius *de Vit. Constantin. l. 3. c. 48. p. 604. ed. cit.* Eaque de causa Eusebius *de Vit. Constantin. l. 4. c. 33. & 40. p. 597. & 648.*, aliique martyrium *Salvatoris* appellant ecclesiam, quam Constantinus ædificavit in honorem Christi Salvatoris, qui præcipuus fuit martyr eorum, qui divinæ religionis causa mortem pertulerunt, cujus rei ampla narratio est in epistola Henrici Valesii, quæ est ad calcem historiæ ecclesiasticæ Eusebii. Latini loco martyrii hujusmodi ecclesiam vocat *memoriam martyris*, uti constat ex Augustino *de Civit. Dei l. 22. c. 8. n. 17. & c. 10. col. 669. & 673. t. 7. ed. cit.*, atque apud eos *martyrium* designat etiam Ecclesiam in honorem alicujus sancti, qui martyr non esset, uti patet ex S. Hieronymo in *Vit. Hilarion. c. 31. opp. t. 2. col. 31. ed. Verona cit. Apostolei* mentio est apud Sozomenum *l. 8. c. 17. p. 322. ed. Taurin. 1747.*, *Prophetei* in Concilio Constantinopolitano sub Menna *act. 3. col. 1243. t. 2. Collect. Harduini.* Memorat etiam ipse Sozomenus *Histor. l. 2. c. 3. p. 45. ed. cit. μιχαηλ. ov Michaelium*, hoc est Ecclesiam, quam in honorem S. Michaelis Archangelii Constantinus M. in Hestiis extra Constantinopolim Deo erexit.

§. III. Primæ Christianorum Ecclesiæ simplices, & modicæ fuisse videntur, quales videlicet fidelium paupertas, & paucitas, ac formidolosorum temporum ratio patiebatur. Sed aucta fidelibus, atque oblationibus Ecclesia, & extincta christiani nominis invidia, multæ, æque splendidissimæ ædes ædificatæ sunt (1). Accesserunt edicta Imperatorum de templis ethnicorum in Ecclesias convertendis (2), & eorum, ac præsertim Constantini munificentia, qua sumptu vere regio magnificentissima templa excitata sunt (3).

(1) Baronius *ad an. 57. n. 82. p. 445. t. 1. ed. Luca* copiose demonstravit, Ecclesias pluribus, iisque ditissimis ornamentis antiquitus fuisse refertas. Joannes Henricus Ottius Calvinianus in libro, cui titulus: *Examen perpetuum historico-theologicum in Card. Baronii annales*, eum refellere conatus est. Sed ea in re opus hoc erro-

rum, & ineptiarum plenum refutavit Muratorius *diss.* 16. *ad calc. opp. S. Paulini p.* 832. *seq. ed. cit.* ubi late ostendit, quam magna, & quam magnifica fuerint antiquarum Ecclesiarum ornamenta. Confer etiam Cl. Mamachium *del Diritto libero della Chiesa di acquistare, è di possedere boni temporali l.* 3. *par. 2. c. 3. n.* 24. & *seq. p.* 408. *seq.* Monumentis, quæ ab his duobus doctissimis viris allata sunt, addam Didymum Alexandrinum Scriptorum IV. sæculi, qui *l. 2. de Trinit. c.* 7. *p.* 200. *ed. Bonon.* 1769. testatur sua ætate Ecclesias fuisse auro, argento, & ebore ornatas.

(2) Plures ea de re leges extant in Codice Theodosiano *l.* 9. *tit.* 17. & *Leg. 2. Cod. de Sepul. violat.*, idque etiam testantur non Christiani solum Scriptores Eusebius *de Vit. Constantin. l.* 3. *c.* 51. & 58. *p.* 606. & 613. *ed. cit.*, aliique, sed etiam ethnici Eunapius *Vit. Aedes. p.* 33. *ed. Coloniae Allobr.* 1616., Libanius *Orat. apolog. 26. p.* 591. *t.* 2. *ed. Paris.* 1627., Julianus *Orat. 7. p.* 224. *t.* 1. *ed. Lips.* 1696.

(3) Constantinus nullis pepercit sumptibus, ut in omnibus Orientis partibus, ex. gr. Hierosolymis, Antiochiæ, Nicomediæ juxta quercum Mambre, Heliopoli in Phœnicia, aliisque locis compluribus splendidissimæ Ecclesiæ ædificarentur, sicuti narrant Eusebius *de Vit. Constantin. l.* 3. *c.* 50. & 51. *p.* 605. & 606., & Socrates *Histor. l.* 1. *c.* 16. 17. 18. *p.* 45. & *seq. ed. cit.* Ipse etiam fundamenta jecit celebratissimæ Ecclesiæ, quæ *S. Sophia, & Magna* dicta, quæque annis triginta tribus post à Constantio absoluta est, uti Socrates *l.* 2. *c.* 16. *p.* 95. *ed. Cantabrig.* 1720., & Auctor *Chronici Alexandrini ad an.* 360. memoriæ prodiderunt; quam quidem Ecclesiam incendio consumptam iterum Justinianus splendidius ædificavit. Ejus autem descriptionem habes apud Evagrium, Procopium, Agathiam, Paulum Silentiarium.

§. IV. Vetus Ecclesiæ forma, & situs non semper idem. Interdum oblonga erat, ac navi similis, interdum rotunda, aut plurium laterum, aut ad formam crucis (1); qua de re non unus semper, nec ubique mos fuit. Ecclesiæ frons, ut plurimum, ad Occidentem spectabat, sanctuarium ad Orientem, quoniam versus Orientem Christiani preces fundebant (2). Sed sæpe neque Orientem, neque Occidentem, Sanctuarium respiciebant; & vero ab antiquis monumentis quavis forma, & situ Ecclesiæ exhibentur (3).

(1) Auctor *Constit. Apostolic. l.* 2. *c.* 57. apud Corelerium *PP.*

Apostolic. l. 1. *p.* 253. & 264. *cit. ed.* Ecclesiam vult esse oblongam navi similem. Verum Ecclesiam à Constantino in monte Golgotha ædificatam rotundam fuisse, octo autem laterum Ecclesiam Antiochiæ tradunt Eusebius *in Vit. Constantin. l.* 3. *c.* 38. & 50. *p.* 599. 606. *ed. cit.*, & Strabo *de Reb. eccles. c.* 4. *in Biblioth. PP. t.* 10. *col.* 664. *ed. Paris.* Alias fuisse Ecclesias ad formam crucis, scribunt Evagrius *Histor. l.* 1. *c.* 14. *p.* 268. *ed. Valesii Cantabrig.* 1720., & Cedrenus *Vit. Justin. in compend. histor. t.* 1. *p.* 390. *n.* 160. *ed. Paris.* 1647.

(2) Auctor *Constit. Apostolic. l.* c.

(3) Late id ostendit Binghamus *Origin. eccles. l.* 8. *c.* 3. §. 1. & 2. *t.* 3. *p.* 172. *ed. cit.*

§. V. Ecclesiæ vocabulum latius, & angustius accipitur. Latius acceptum significat sacras ædes, ad quas populus confluit divinis, sacrisque rebus operam daturus; & hujusmodi sunt templa cathedralia, Parochialia collegiata, conventualia. Cathedralis Ecclesia est, quæ fixam habet Episcopi cathedram, & mater, ac princeps est Ecclesiarum omnium, quæ in diocesi sunt. Parochialis Ecclesia proprium habet Presbyterum, qui sub Episcopo curam animarum gerit; collegiata collegium canonicorum. Denique conventuales Ecclesiæ sunt, quæ à Monachis, & Regularibus administrantur. Latius acceptum Ecclesiæ nomen comprehendit etiam oratoria, sacella, capellas, quæ privatis conventibus, præsertim vero mittendis ad Deum precibus addictæ sunt.

§. VI. Novum templum non temere, & cujusque arbitrio ædificandum est, sed causa cognita, & cum Episcopi auctoritate (1). Causæ sunt populi commoda, & necessitates (2). Quare si tanta sit populi distantia, viarumque discrimen, ut ille sine magno incommodo, aut periculo ad Ecclesiam accedere nequeat, novum templum excitandum est (3), & nova etiam Ecclesia conceditur leprosis, aliisque contagioso morbo laborantibus, ubi suos agant conventus, ne ceteri fideles inficiantur (4). Sed & Episcopo pro paranda sibi sepultura novam Ecclesiam ædificare permittitur, eique ex propriæ Ecclesiæ redditibus dotem attribuere (5).

(1) *Can. 9. de Consecrat. dist. 1. Concilium Chalcedonense Can. 4. col. 601. & seq. t. 2. Collect. Harduini.*

(2) *Can. 10. dist. 1. de Consecr., Cap. 3. & ult. de Eccles. ædific.*

(3) *Concilium Tridentinum Sess. 21. c. 4. de Reform.*

(4) *Cap. 2. de Eccles. ædific.*

(5) *Can. 74. c. 12. qu. 2., Cap. 9. de Donat.*

§. VII. Cum nova fabrica inchoanda est, Episcopus designato loco preces fundit, & crucem humi defigit, ubi majus altare locari debet (1). Ante ædificationem curandum est, ut nova Ecclesia dotem habeat, unde necessaria pro ministris, pro luminaribus, pro sacra suppellectile, & ceteris, quibus est opus, perpetuo comparentur (2); audiendique sunt Parochus antiquæ Ecclesiæ, & ceteri, quorum interest, iisque etiam injuste adversantibus, novum opus inchoatur, & adsolvitur. Parochus antiquæ Ecclesiæ, quæ *matrix* dicitur, respectu habito ad novam, seu *filialem* Ecclesiam, debet partem fructum Parochiæ suæ novo Parocho attribuere, habetque ab Ecclesia *filiati* annuam præstationem, quæ ejus subjectionis argumentum est. Cum opus fuerit, Episcopus etiam novæ Parochiæ cives compellit ad præstandum Parocho id, quod ei necessarium est ad vitam honeste traducendam (3).

(1) *Consule Pontificale Romanum par. 2. tit. 1. & 2. t. 2. p. 1. seq. ed. Rom. 1739.*

(2) *Can. 26. & 36. caus. 16. qu. 7., Cap. 8. de Consecrat. Eccles.*

(3) *Concilium Tridentinum cit. Sess. 21. c. 4. de Reform.*

§. VIII. Ecclesiæ jam constructæ identidem reparandæ, instaurandæque sunt. Id vero faciendum est ex bonis earundem Ecclesiarum, & ideo jam inde à sæculo VI. viguit consuetudo, ut certa pars reddituum ecclesiasticorum ad Ecclesiæ fabricam pertineret (1). Cum Ecclesia non habet hos redditus fabricæ addictos, beneficiarii debent suorum beneficiorum Ecclesias instaurare (2), eidemque oneri subsunt etiam, qui decimas, aut

alia bona ecclesiastica possident (3). Cathedrallem Ecclesiam reparare præsertim debet Episcopus, atque aliquid etiam ejus canonici in id conferre coguntur (4). Cum bona ecclesiastica non suppetant, patronos, & ceteros ecclesiasticorum bonorum possessores, ac denique parochianos Episcopus ad parociam instaurandam cogit. Quod si nullus sit Ecclesiæ reparandæ modus, ea convertitur in profanos non sordidos usus, ibique crux erigitur, & ejus jura ad matricem, aut ad viciniorem ecclesiam transferuntur (5).

(1) Hoc juris Augustino Angliæ Episcopo Gregorius M. præscripsit *Can. 30. caus. 12. qu. 2.*, & idem etiam sancitum extat alijs canonibus, qui eodem loco à Gratiano referuntur. Eandem quoque aliarum, præsertim in hispaniis, Ecclesiarum fuisse disciplinam, & quidem *ex antiqua traditione*, constat ex Concilio Tarraconensi *Can. 8. col. 1042. t. 2. Collect. Harduini.*

(2) *Cap. 1. & 4. de Eccles. ædific.*

(3) *Can. 2. & 3. caus. 10. qu. 3.*

(4) *Cap. ult. de His quæ sunt à major. par. capit.*

(5) *Concilium Trident. Sess. 21. c. 7. de Reform.*

§. IX. Jamvero Ecclesiæ, præsertim ampliores, pluribus constat partibus, quarum aliæ interiores, hoc est intra parietes sunt, aliæ exteriores, quæ parietibus non includuntur. Partes interiores ex antiqua disciplina erant *narthex*, sive *ferula*, *templum*, sive *navis*, & *beta*, sive *sanctuarium* (1). *Narthex* erat pars oblonga, & angusta ad instar *ferulæ*, è transverso frontis Ecclesiæ, ibique, dum sacræ conciones habebantur, infideles, hæretici, cathecumeni, & pœnitentes *audientes* dicti consistebant (2).

(1) In has quidem partes tres plerumque Ecclesiæ dividebantur. Morinus tamen *de Pœnit. l. 6. c. 1. n. 20.*, & Le-Brunius *Explicat. Missæ t. 2. dissert. 1. art. 8. p. 64. ed. Vind. 1770.* monet, primis temporibus Ecclesias in duas tantum partes fuisse tributas, in aulam, sive atrium laicorum, & in Sanctuarium, in quo consistere Episcopis, Presbyteris, & Diaconis tantum licebat; divisionem autem illam in partes tres serius à Monachis initium habuisse.

(2) De antiqua Ecclesiarum forma copiosissime, accuratissime-
que disputat Cl. Mamachus *de Costumi de primitivi cristiani l. 1.*
c. 4. §. 2. n. 3. & seq. t. 1. p. 308. seq.

§. X. Narthecem excipiebat pars illa Ecclesiæ, quæ
propria *templum*, ac *navis* dicebatur. Hæc, ut pluri-
mum, quadrata erat (1), eamque à narthece separa-
bant lignea quædam repagula pervia portis, quas por-
tas *regias*, & *speciosas* appellabant (2). In inferiori hu-
jus partis loco, qui statim ingredienti occurrebat, sta-
bant pœnitentes *substrati* (3), in superiori, qui erat
Sanctuario propinquior, *Consistentes*, & fideles com-
municantes; & hi suum quique habebant locum mares
discretum à fœminis, virgines à nuptis, monachi à sæ-
cularibus (4). In *media navi* erat *Ambo*, hoc est locus
editus, ad quem per gradus patebat ascensus, in eoque
stabant cantores (5), & lectores, qui epistolas, atque
evangelia legebant (6), & in eo etiam diptycha recita-
bantur (7).

(1) Hinc in Constitutione Theodosii, & Valentiniani, quæ
extat in *Codice Theodosiano post Leg. 4. l. 9. tit. 45. t. 3. p.*
397. ed. Lips. 1738, Ecclesiæ navis *quadratum populi orato-*
rium appellatur.

(2) Regiæ, seu speciosæ dicebantur navis portæ, vel quod per
eas ad regium Dei palatium, hoc est Ecclesiam patebat accessus,
vel quod ibi Reges templum ingressuri coronas deponebant. Hinc
Leo Grammaticus in *Vit. Michael. Imper. p. 466. ed. Paris.*
1655, tamquam rem insolentem, & indignam animadvertit, quod
ipse Imperator cum venisset ad portas regias, coronam non de-
posuisset, uti reges facere consueverant.

(3) Omnes ecclesiasticarum antiquitatum scriptores suum subs-
tratis adscribunt locum à ceteris discretum, auctoritate præsertim
Tertulliani *de Pudicit. c. 13. p. 564. ed. Paris. 1675.*, & So-
zomeni *Histor. l. 7. c. 16. p. 300. ed. Cantabrig.*

(4) Mares à fœminis per ligneos parietes secernebantur; cu-
jus consuetudinis testimonia sunt apud Cyrillum Hierosolymitanum
Præfat. in Catech. n. 14. p. 10. ed. Paris. 1720., Augustinum
de Civit. Dei l. 2. c. 28. & l. 22. c. 8. n. 3. col. 57. & 665.
t. 7. ed. Ven., Paulinum in *Vit. Ambros. n. 11. opp. Ambros.*
t. 4. col. 4. ed. Ven. 1751., Socratem *Histor. l. 1. c. 17. p.*

47. ed. Cantabrig. 1720.; & ligneos quidem parietes, per quos
fœminæ à maribus discernebantur, nominat Chrysostomus *Hom.*
74. in Matth. opp. t. 7. p. 712. ed. Paris. 1727. Aliæ erant
portæ, per quas viri, & aliæ, per quas mulieres Ecclesiam in-
grediebantur. Hinc Auctor *Constit. Apostolic. l. 2. c. 57. p. 266.*
t. 1. ed. cit. Ostiarios stare jubet *ad virorum introitus*, quos cus-
todiant, *Diakonissas ad mulierum*. Atque ex eodem Auctore *loc.*
cit. intelligimus, virgines, & nuptas fuisse discretas, quod etiam
patet ex Ambrosio *de Lapsu virgin. c. 6. n. 22. & 24. col. 387.*
& seq. t. 3. ed. Ven. 1751.

(5) Concilium Laodicenum *Can. 15. col. 784. t. 1. Collect.*
Harduini.

(6) Cyprianus *Ep. 34. p. 49. ed. Paris. 1666.*

(7) Concilium Constantinopolitanum V. sub Menna *act. 5. t.*
2. col. 1523. Collect. Harduini.

§. XI. Tertia, & intima antiquarum Ecclesiarum
pars erat *sanctuarium*, quod Græci *Bema* appellabant.
Locus hic septis, sive cancellis muniebatur (1), uti
nunc munitur, ne laicis ad eum pateret aditus (2),
cum sacra officia peragebantur (3). Cancelli erant
portulis pervii; portulas autem, & spatia cancello-
rum vela quædam obtegebant (4). Suprema pars *San-*
ctuarii Apsis (5) dicebatur, ædificium scilicet semi-
circuli formam exhibens, ubi thronus Episcopi, se-
desque erant, seu throni Presbyterorum (6).

(1) Eusebius *Histor. eccles. l. 10. c. 4. p. 419. ed. Taurin.*
1746. Memorat etiam altare cancellis septum Zeno Veronensis
l. 2. Tract. 30. t. 1. p. 241. ed. Aug. Vindelic. 1758.

(2) Confer Concilium Trullanum *Can. 69. t. 7. Collect.* Lab-
bæi *col. 1379.* Concilium Laodicenum *Can. 19. col. 1533. t. 1.*
ejusd. Collect. solis iedatæccis in sanctuario communicare permittit,
quo nomine alii superiores tantum clericos, Presbyteros, & Dia-
conos, alii etiam inferiores intelligunt.

(3) Pars hæc Ecclesiæ *adyta*, seu *inaccessa* dicebatur, quo-
niam ad eam populo accedere non licebat. Quamquam non una
semper, neque eadem omnium Ecclesiarum consuetudo fuisse vi-
detur. Nam Dionysius Alexandrinus *Ep. ad Basilidem Can. 2.*
apud Labbæum *t. 1. Concil. col. 858. ed. Ven.* mares, & fœ-
minas ad altare accessisse memorat, cum Eucharistiam accipiebant,
atque ita Dionysium explicat Valesius in *Euseb. Histor. l. 7.*

c. 9. p. 330. Idem habet Concilium Taronense II. *Can. 4. col. 358. t. 3. Collect. Harduini.*

(4) Vela hæc memorant Athanasius *Ep. ad solitar. t. 1. p. 298. n. 56. ed. Patav. 1777.*, Hieronymus in *Epitaph. Neporian. opp. t. 1. col. 338. ed. Vallars. Veron.*, aliique complures. Ea Synesius *Ep. 67. ad Theophil. p. 212. ed. Paris. 1633.* vocat *vela mystica*; sæpe autem erant auro exornata, uti testatur Evagrius *l. 6. c. 211 p. 469. ed. Valessii Cantabrig. 1720.* Confer Du-Cangium in *Glossar. græc. barb. verb. Vilebura.*

(5) Apsis græcum verbum est *ἀψίς*, quod latine significat *arcum, fornicem*. Pars illa Ecclesiæ, in qua majus altare collocabatur, proprium habebat fornicem, aut arcum, quo tegebatur, ideoque apsis appellata est. Hieronymus *l. 2. in Ephes. c. 4. opp. t. 7. col. 614. ed. Vallars. Veron.* In summo, inquit, cæli fornice, & ut ipso verbo utar, apside. Vide Du-Cangium *verb. Absida.*

(6) Presbyterorum sedes proprie *secundi throni* dicebantur, quos memorat Nazianzenus *Carm. jamblic. 23. t. 2. p. 244. ed. Coloniae 1690.*, atque hinc Constantinus apud Eusebium *l. 10. c. 5. p. 485. ed. indic.* Chrestum Syracusanum Episcopum ad Arelatense Concilium vocans duos *secundi throni*, hoc est duos Presbyteros secum deferre jubet.

§. XII. In medio sanctuario à pariete sejunctum erat altare. quod etiam *ara, mensa sacra, sanctum sanctorum* dicitur (1). Initio lignea, ut plurimum, erant altaria, deinde lapidea facta sunt (2); erantque etiam in locis compluribus auro, argentoque cooperta (3). Unum in Græcis ecclesiis erat altare, uti nunc etiam est (4); sed Latini jam inde ab antiquissimis temporibus plura in una Ecclesia altaria habere consueverunt (5). Altare obtegebat linteum (6), atque ornabat ciborium (7), & crux in eo stabat (8), & prope crucem ex utroque latere candelabra, quæ ardebant, dum sacra peragebantur (9).

(1) Altare semper Christianos habuisse, in quo rem divinam conficerent, certum est; ut proinde insititia sit; aut impudentia incredibilis Calvinianorum, qui verum Christi corpus in Eucharistia esse negantes vocem *Thysiasierion*, seu *Altare* per tria prio-

ra sæcula vero, ac proprio significato usurpatam non fuisse contendunt. Videndus ea de re Cardinalis Petronius *de Sacrosanct. Eccles. sacram. adversus Philippum Mornæum du Plessis l. 2. p. 174. & seq.* ubi id late demonstrat; & ipsi etiam videndi sunt à catholica communione alieni Scriptores Guillelmus Beveregius in *Cod. Canon. Eccles. primitiv. c. 10. n. 3.*, Joannes Clericus apud Cotelierum *PP. Apostol. t. 2. p. 118. ed. indic.*. Josephus Binghamus *Orig. & antiq. eccles. l. 8. c. 6. §. 12. & 13. t. 3. p. 222. seq. ed. Halæ Magd. 1758.*

(2) Augustinus *Ep. 185. ad Bonifac. opp. t. 2. col. 654. n. 27. ed. Ven. 1729*, Optatus Milevitanus *l. 6. p. 112. ed. Paris. 1676.*, Athanasius *Ep. ad Solitar. vit. agen. t. 1. p. 298. n. 56. ed. cit.* De lapideis altaribus decretum extat Silvestri Pontificis; sed hujus decreti *suspecta fides est*. Certe etiam post hanc ætatem in multis Ecclesiis lignea fuisse altaria, ostendit Martenius *de Antiq. eccles. rit. l. 1. c. 3. art. 6. §. 4. t. 1. p. 111. ed. Antwerp. seu Ven. 1763.* Lapidæum altare memorat Gregorius Nyssenus *de Baptism. Christ. p. 801. opp. t. 1. ed. Paris. 1615.*; & Concilio Epaonensi *Can. 26. col. 1050. t. 2. Collect. Harduini* sancitum est, ut *altaria, nisi lapidea, unctioe non sacrentur*. Cum autem altarium materia mutari cœpit, formam etiam mutatam fuisse, tradit Binghamus *Orig. & antiq. eccles. l. 8. c. 6. §. 15. t. 3. p. 228. ed. c.* Nam cum ea mensarum similitudinem antea referrent, ad instar aræ erigi cœperunt, & una, duabusve, aut quatuor columnis lapidea mensa nitebatur, ac nonnulla etiam quadro superposita ædificio, uti observat Card. Bona *Rer. liturg. l. 1. c. 20. §. 1. t. 2. p. 64. ed. Taurin. 1749*, tumuli formam referebant, tamquam martyrum sepulchra, quæ proprie altaria, quasi altæ aræ, dicebantur.

(3) Sozomenus *l. 9. Histor. eccles. c. 1. p. 364. cit. ed. Cantabrig.*, & Nicephorus *l. 14. c. 2. p. 439. t. 2. ed. Paris. 1630.* narrant, Pulcheriam Augustam Arcadii filiam, & Theodosii Junioris Imperatoris sororem Constantinopolitanæ Ecclesiæ donasse sacram mensam auro, gemmisque confectam, quam describit Paulus Silentiarius in *Descript. Ædis Sophianæ p. 518. n. 335. ed. Paris. 1670.* Ejusdem materiæ fuisse mensam altaris Ecclesiæ, quam Basilius Macedo in palatio suo ædificavit, testatur Constantinus Porphyrogenitus in *ejus vit. c. 83. p. 200. ed. Paris. 1685.*, & aureum item altare memorat Ughellius *Ital. Sac. t. 4. col. 82. ed. Ven. 1719.*

(4) Unum Græcis altare fuisse demonstrat S. Ignatius M. *Ep. ad Philadelph. n. 4. p. 77. ed. cit.*; idque etiam patet ex Theodoro *l. 1. c. 31. p. 64. cit. ed. Cantabrig.* Sed quamquam Græci unum habeant in Ecclesia altare, plura tamen, ipsique Ec-

clesiæ proxima, ac muro disjuncta sacella, sive oratoria habent, quæ *Paræclesiæ* vocantur, quasi Ecclesiarum appendices, in quibus, uti narrat Goarius in *Not. ad Eucholog.* p. 16., pro festis diebus liturgiam privatim agunt. Consule Leonem Allatum de *Græcor. recent. templis* p. 177. ed. Paris. 1646.

(5) Latinos jam inde ab ætate Gregorii M. plura in una Ecclesia altaria habuisse, inter omnes constat. Nam disertus est Gregorii locus l. 6. Ep. 49. ad *Pallad. Santonens. Episc.* t. 2. p. 828. ed. Paris. 1705., ubi habentur hæc: *Veniens lator presentium insinuavit nobis, Fraternitatem vestram Ecclesiam construxisse, atque illic tredecim altaria collocasse, ex quibus quatuor necdum dedicata comperimus remansisse.* Verum & ante hoc tempus eandem fuisse Latinæ Ecclesiæ disciplinam facile intelliget, quisquis in ecclesiasticas antiquitates paulo diligentius inquirat. Revera in vetustissimo S. Sepulchri templo Hierosolymitano à Constantino M. erecto tria, & in Ecclesia Beatæ Mariæ de Valle Josaphat quatuor altaria fuisse, tradit Arculfus Episcopus Gallus, qui VII. sæculo loca sacra lustravit, uti testatur Adamnanus de *Loc. sanct.* l. 1. c. 2. & 13. apud Mabillonium *Act. SS. Ord. S. Benedict. sæc.* 3. part. 2. p. 457. & 460. ed. Ven. 1734. Plura quoque in una Ecclesia altaria memorant S. Ambrosius *Ep.* 20. ad *Marcellin. soror.* n. 8. & 26. c. 908. t. 3. ed. Ven. 1711., S. Augustinus *Serm.* 5. de *S. Stephan.* opp. t. 5. part. 2. col. 1271. & de *Civit. Dei* l. 8. c. 27. t. 7. col. 217. ed. Ven. 1732., Prudentius *lib. Peristeph.* seu de *Coron. hymn.* 3. 4. & 5., S. Paulinus *Poem.* 19. col. 471. & *Ep.* 31. & 32. col. 193. 199. 202. & 471. ed. Veronæ 1736., S. Gregorius Turonensis de *Glor. martyr.* l. 1. c. 34. col. 760. ed. Paris. 1699. Similiter Joannes Diaconus Scriptor vitæ S. Gregorii M. *Ep. ad Senarium* apud Mabillonium *Mus. Italic.* t. 1. p. 74. à *Majoribus*, qui certe Gregorio antiquiores erant, decretum testatur, quod Romæ Sabbato Paschæ septem in Ecclesia altaria consecrarentur. In cœmeteriis etiam plura erant altaria, atque unum ex iis describit Aringhius *Rom. subterr.* l. 3. c. 22., in quo non pauca martyrum tumulis superposita altaria observantur. Cœmeteria autem Christianis erant Ecclesiæ, cum ethnici imperio potirentur. Recte hinc Cabassutius *Notit. Eccles. Dissert.* 10. n. 5. p. 40. ed. Lugduni 1680., Juveninus de *Sacram. Dissert.* 5. q. 7. c. 3., Muratorius in *Paulin. cit. poem.* 19. col. 471., PP. Maurini in *S. Gregorium cit.* p. 49. l. 6., aliique colligunt, plurium in una Ecclesia altarium usum apud Latinos antiquissimum esse. Ex quo intelligitur, quam falso, & quam imperite hæreticus homo Claudius Salmasius in *Solin. Polyhist.* p. 1213.; & ceteri, qui Salmasii errorem sequuntur, tamquam rem novam reprehendant hodiernam Latinæ

Ecclesiæ disciplinam, per quam plura in uno, eodemque templo altaria retinentur. Non inficior, in quibusdam etiam Occidentis Ecclesiis unum fuisse altare in unoquoque templo, atque hanc fuisse quarundam Africæ Ecclesiarum consuetudinem, intelligimus ex Optato Milevitano l. 1. p. 21. ed. Paris. 1676., sed certe in reliquo Occidente obtinebat ea, quæ nunc obtinet, consuetudo plura in una Ecclesia altaria retinendi.

(6) Vide Optatum Milevitanum l. 6. p. 113. ed. cit., & Victorem Vitensem de *Persecut. Vandal.* l. 1. in *biblioth. PP.* t. 7. p. 1896. ed. Lugdun.

(7) Sacræ mensæ ciborium imminebat, hoc est umbraculum, ut inquit Du-Fresnius *comment. in Paul. Silent.* p. 569. n. 57. ed. cit., altius eductum, quo universa sacra mensa tegebatur. Confer ipsum Pauli Silentiarum, & Du-Fresnii locum. Consule etiam Anastasium Bibliothecarium in *S. Gregorio I., in Honorio; in Leone III.* p. 115. 120. 285. ed. Rom. 1718., quibus locis ciborii mentio est, & vide etiam vetustum ordinem, ubi ciborii benedictio extat, apud Martenium de *Antiq. eccles. rit.* l. 2. c. 19. t. 2. p. 294. ed. cit.

(8) Usum crucis, quæ in altari locatur, ab Apostolica traditione descendere putat Card. Bona *Rer. liturgic.* l. 1. c. 25. §. 8. p. 317. t. 2. ed. Taurin. Variæ autem erant crucis figuræ, quas describit Muratorius *Anedoct.* t. 1. diss. 21. de *Cruce Nolana* p. 210. ed. Mediolani 1697., Consule Robertum Salam in *Notis ad illum Bonæ locum*, & Gretserum de *Cruce* l. 2. c. 13.

(9) Candelabra, aliaque vasa à fabre facta ex auro, argento, aliove metallo, quibus fixæ candelæ, vel ellychnia oleo imbuta accendebantur ad præbendum lumen, ab ipsa Apostolorum ætate in Ecclesia adhiberi consuevisse, ostendit Baronius *ad an.* 58. n. 70. & seq. p. 515. t. 1. ed. Luc. Confer etiam Card. Bonam *Rer. liturgic.* l. 1. c. 25. §. 7. ibique Salam *Not.* 4. t. 2. p. 314. & 316. ed. Taurin. 1749., Tournelyum *Praelect. theolog. de Sacrific. Missæ* q. 8. art. 13., Casalium de *Veter. sacr. Christianor. rit.* c. 42. p. 184., Durantum de *Rit. eccles. cathol.* l. 1. c. 8., Ciampinium de *Sacr. ædific. Constant. M.* c. 10. p. 134., Dominicum Georgium de *Liturg. Rom. Pontif. disquisit. de Sacram. ministr.* c. 8. & seq. In antiqua inscriptione Eugenii Notarii apud Aringhium *Rom. subterr.* t. 1. l. 2. c. 10. p. 340. mentio fit reductuum quorundam ex hortis transtiberinis ad *luminaria*. Accendebantur autem lumina non solum noctu, sed etiam die, quem morem cum reprehenderet Vigilantius, ei graviter, nervoseque respondit Hieronymus *Contr. Vigilant.* t. 1. c. 394., inquit, eam esse Ecclesiæ consuetudinem, accendique luminaria non ad fugandas tenebras, sed ad signum latuitæ demonstrandum;

quibus iisdem verbis utitur Isidorus *Orig. l. 7. c. 12. p. 100. ed. Paris. 1601.* Sane qui luminum in Ecclesia usum vetustissimum esse negat, is plane rudis Ecclesiasticæ antiquitatis esse debet. Mitto quæ de cereis in pervigilio Paschatis accendi solitis in Ecclesiis Christianorum scriptum reliquerunt Eusebius in *Vit. Constantin. l. 4. c. 22. p. 575. ed. Taurin. 1746.*, ibique Valesius in *Not. 8.*, S. Gregorius Nazianzenus *Orat. 19. n. 31. opp. t. 1. p. 304. & Orat. 42. n. 4. p. 676. ed. Colonia 1790.*, S. Zeno Veronensis *Tract. 38. t. 1. p. 250. ed. Augustæ Vindelic. 1758.*, quem in locum videndi sunt Fratres Ballerini *Not. 3.*; quæ item de luminibus in funere S. Cypriani adhibitis tradita sunt in *Actis ejus passion. opp. S. Cypriani col. CXLVI. ed. Ven. 1758.*, in funere autem S. Paulæ memoriæ prodit S. Hieronymus *Ep. 27. seu 108. ad Eustoch. t. 1. col. 716. n. 29. ed. Vallarsii Veron.*; quæ demum supra demonstravi *tit. 2. sect. 1. §. 35.* de cereis facibus catechumenorum. Mitto inquam hæc; nam luminum, quæ noctu, & interdum in Ecclesiis ardebant, dissertissimam mentionem faciunt S. Paulinus Nolanus *Poem. 14. de S. Felic. vers. 99. & seq. p. 385. ed. Veronæ 1736.*, S. Epiphanius *Epist. ad Joann. Hierosol. opp. t. 2. p. 317. ed. Colonia 1682.*, Prudentius apud Ruinart in *Act. prim. Mart. Hymn. 2. de Martyrio S. Laurent. p. 190. ed. Amstelæd. 1713.* S. Leo M. *Serm. 14. c. 2. t. 1. col. 434. ed. Ballerini. Ven. 1753.*, Concilium Carthaginense IV. *c. 6. t. 2. Concil. col. 1437. Collect. Labbæi. De canone 34. Concilii Eliberitani, qui cereos per diem in cœmeteriis incendi vetat, multæ sunt doctorum hominum interpretationes, quas vide apud Cardinalem de Aguirre *Concil. Hisp. t. 1. p. 537. & seq.* Confer etiam Albaspinæum in *Not. ad eumd. p. 172. ed. Neap. 1770.**

§. XIII. Vix ullus in antiquissimis Ecclesiis sacrarum imaginum usus fuisse videtur (1). Non enim eas adhiberi patiebatur & prisca Christianorum paupertas, & veterum formidolosorum temporum ratio, & petulantia ethnicorum, qui illas facile deridere, & contemnere poterant. Accedit & alia ratio, quod illæ imagines aliquam forte offensionem afferre poterant ethnicis, qui Christi religionem amplectebantur. Sed eversa Idololatria, lateque diffusa, & constituta Christiana Religione, sacræ imagines aut pictura, aut statuis expressæ adhiberi cœperunt (2).

(1) Nullum quidem est, quod ego sciam, antiquum monu-

mentum, unde colligi possit, tribus prioribus sæculis in Ecclesiis adhibitas fuisse sacras imagines, uti nunc adhibentur. Hoc tantum certum est, iis etiam temporibus non plane ignotum fuisse earumdem imaginum usum. Nam Pastoris suis humeris ovem gestantis, hoc est Christi imaginem in calice extantem memorat Tertullianus de *Pudicit. c. 7. p. 559. ed. Paris. 1675.*, & Lucianus *Dial. Philopater. t. 3. p. 597. ed. Amstelæd. 1743.* satis clare indicat imaginem S. Pauli, quam ipse viderat, & quam petulanter irridet. Adde quod de muliere Syrophœnissa scribit Eusebius *Histor. l. 7. cap. 18. p. 342. ed. cit.*, eam ex sanguinis fluxu à Christo Domino sanatam in ejus honorem aream statuam erexisse, quæ Eusebii ætate adhuc Casarææ Philippi visebatur. Quam statuam cum ethnici Juliano Apostata Imperatore confregissent, Christiani ejus frustra collegerunt, & in Ecclesia collocarunt, sicuti narrat Sozomenus *Histor. l. 5. cap. 21. p. 212. cit. ed. Cantabrig.* Adde etiam antiqua vitra, ex quibus prioribus quoque sæculis sacrarum imaginum usus ostenditur; sed quod illæ in ecclesiis adhibitæ non fuerint, uti post extinctam idololatriam adhiberi cœperunt, mirari non poterit quisquis eorum temporum rationem animo comprehensam, & exploratam habeat.

(2) Innumera fere sunt monumenta IV. V. & VI. sæculi, ex quibus constat, ea tempestate sacras imagines in omnibus fere ecclesiis adhiberi consuevisse. Seligam quædam, sed dissertissima Patrum loca. Augustinus de *Consens. Evangelist. l. 1. c. 10. opp. t. 3. part. 2. col. 8. ed. cit.* memorat imaginem Christi pictam cum Petro, & Paulo; tum Apostolorum Petri, & Pauli effigies ibidem coloribus expressas refert Ambrosius, & Hieronymus, quos laudat Selvagius *antiq. Christian. l. 2. c. 4. §. 4.* Similiter Gregorius Nyssenus sacrarum imaginum usum vehementer laudat in *Orat. de S. Theodor. opp. t. 1. p. 1011. ed. Paris. 1615.*; & huc etiam referenda sunt testimonia Asterii Amasæ in Ponto Episcopi *Panegyric. de S. Euthem. apud Ruinart. p. 490. num. 1. ed. Amstelæd. 1713.*, Paulini *Natal. 9. & 10. Felie. p. 641. vers. 511. & seq. & p. 615. vers. 14. & seq. ed. Veron. 1736.*, Ven. Bedæ in *Vit. S. Benedicti Episcopi Abb. apud Mabillonium Act. SS. Benedict. sæc. II. l. 1. n. 6. & 9. p. 964. & 966. ed. Ven. 1735.*, & Theodori *Histor. relig. vii. 26. p. 882. t. 3. ed. Par. 1642.*, qui refert S. Siméonis Stylitæ imagines frequentissimas Romæ fuisse, ut tantum, tamque Deo earum hominem multi Patronum haberent. Illud tamen animadvertit Petavius de *Incarnation. l. 15. c. 14. n. 3. theol. dogmat. t. 4. part. 2. p. 589. ed. Paris. 1650.*, magis usitatas picturas, quam statuas fuisse. Locum autem Epiphani in *Ep. ad Joan. Hierosolymit. t. 2. p. 317. ed. Paris. 1622.*